
БОЛОНСКИЯТ ПРОЦЕС И ПРИГОДНОСТТА ЗА ЗАЕТОСТ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА СТУДЕНТИТЕ (ПО ПРИМЕРА НА БЪЛГАРИЯ)

Докторант Тамари Поладашвили¹,
Държавен университет „Шота Руставели“ – Батуми, Грузия

Резюме: Проблемът за младежката безработица е глобален проблем. Настоящата статия го разглежда задълбочено, като анализира характеристиките, причините и последиците от безработицата на завършилите и връзката ѝ с Болонския процес. За целта е направен качествен анализ на проучване, проведено с целева група студенти, които се обучават в бакалавърски и магистърски програми. Проучването изследва естеството на пазара на труда на завършилите висше образование и основните препятствия, пред които са изправени младите хора при прехода им от образование към заетост. Проучването цели да установи дали безработицата сред младите висшисти е в резултат от недостиг на работни места, от липса на умения или от липса на координация. Въз основа на проучването се дават препоръки за мерките, които могат да бъдат предприети от правителството, ръководните органи на висшите училища, работодателите и отделите за кариерно развитие за намаляване на младежката безработица.

Ключови думи: Болонски процес, висши училища, пригодност за заетост на висшистите, пазар на младежкия труд.

JEL: A22, A23, I23, I28, J24.

Въведение

Пригодността за заетост е една от най-проучваните теми в микроикономическите научни изследвания. По темата са водени пространствени дебати, тъй като тя има много практически аспекти. Все още няма достатъчно научни изследвания по проблема с пригод-

¹ E-mail: tamari.poladashvili@gmail.com

ността за заетост на младите хора вследствие на Болонския процес, въпреки че след близо 20 години Болонски процес младежката безработица продължава да е сериозен проблем както за повечето страни – членки на Европейския съюз, така и за страни, които не членуват в ЕС. Поради тази причина подходът, който беше възприет за настоящото проучване, е да направим преценка на съществуващите във висшите училища процеси по отношение на младежката заетост от гледна точка на самите студенти. Настоящата разработка е опит да се направи сравнителен анализ на постигнатите договорености съгласно официалните комуникета и на реално протичащите процеси.

Основната цел на статията е да изложи гледната точка на студентите по отношение на Болонския процес и условията за обучение във висшите училища по отношение на предимствата и недостатъците, съществуващите проблеми и възможностите за заетост на хората, завършващи висше образование.

1. Преглед на литературните източници

Връзки между Болонския процес и безработицата

Декларацията от Болоня е подписана на 19 юни 1999 г. от министрите на образованието на 29 европейски държави (среща на министрите от 1999 г.). Преди срещата се проведе дискусия, включваща голям брой представители на академичната общност, министерства и международни правителствени и неправителствени организации. Декларацията от Болоня беше предшествана от Сорбонската съвместна декларация, подписана през май 1998 г. от министрите на образованието на Франция, Германия, Италия и Обединеното кралство (среща на министрите от 1998 г.). Болонската декларация е най-важният политически акт за реформиране на висшето образование в европейското пространство. Тя поставя началото на така наречения Болонски процес, чиито основни движещи сили са участващите страни, подпомагани от Европейската комисия като ключов партньор в последващия процес. В Болонския процес участват и други международни образователни и свързани организации. Всички държави, подписали Болонската декларация, са членки на Съвета на Европа и се намират в дефинирания от ЮНЕСКО европейски регион. Според декларацията основните цели на Болонския процес трябва да бъдат постигнати до края на първото десетилетие на новото хилядолетие.

Зависимостите между заетост и образование са изследвани многократно и са обект на много научни публикации. Образованието в цяло-

то си многообразие е един от основните фактори за развитие, като е доказано, че отделните държави не могат да постигнат устойчиво икономическо развитие без значителни инвестиции в човешкия капитал. Образованието спомага за подобряване на националното самосъзнание и светоусещането на отделните народи. Чрез развитието на човешкия капитал то подобрява качеството на живота и носи важни социални ползи както за отделните хора, така и за обществото като цяло. Образованието повишава производителността и креативността на хората и насърчава предприемачеството и технологичния напредък.

Според Вуксанович (Vuksanovic at al., 2015) пригодността за заетост зависи в голяма степен от националния и институционалния контекст. Поради тази причина нивото на заетост (или безработица) винаги се разглежда като тясно свързано с образованието и се счита за един от основните индикатори за качеството на образованието, предоставяно от висшите училища. Висшето образование подготвя студентите не само за заетост, но и за бъдещия им живот като активни граждани на демократичните общества, както и за личното им развитие и натрупване на обширни и задълбочени познания.

Трябва да се има предвид обаче, че образованието и пригодността за заетост са процеси, които протичат в тясна взаимовръзка. Въпреки че пазарът на труда не би трябвало да влияе на висшето образование по никакъв начин, заинтересованите страни трябва да си сътрудничат, с цел да се осигури достатъчен информационен поток между работодатели, висши учебни заведения, студенти, преподаватели и широката общественост, за да се подобрят възможностите на завършващите висшестепенни за намиране на работа и продължаващо обучение. През последните години нараства броят на европейските студенти, които са на мнение, че учебните програми трябва да бъдат реформирани по такъв начин, че да съчетават теоретичното обучение с качествени студентски практики и стажове чрез инициативи като Европейската харта за качеството на стажовете. Редица висши училища вече осъзнават колко е важно да се съобразяват с мнението на работодателите и останалите заинтересовани страни, за да предлагат адекватни бакалавърски и магистърски програми (Vuksanovic at all, 2015).

От гледна точка на висшето образование трябва да споменем, че в последните години то е изправено пред повече предизвикателства от всякога. През миналия век в него се извършиха големи промени и от елитарно и достъпно само за ограничен брой хора с по-високи финансови възможности то стана масово. Днес всеки студент може да вземе студентски заем или да кандидатства за стипендия, която да покрие таксите за обучение. Освен това процесът на масовизация на висшето образова-

ние не спря дотук и днес в университетите вече не постъпват само хора на възраст между 18 и 21 години и се извършват структурни промени в целия образователен процес (Ramsden, 2008). В исторически аспект образованието, и в частност висшето образование, се определя като подходяща среда за трансфер на знания, разширяване на изследователската и развойната дейност и създаване на адекватна социална структура за напредъка на хората като социални същества (Orindaru, 2015).

С оглед на новите предизвикателства пред образователната система министрите на образованието от страните – членки на ЕС започнаха работа за модернизация на нейните организационни схеми, структура и правила. Повишаването на степента на пригодност за заетост беше една от основните цели, заложи в Сорбонската декларация, с която беше поставено началото на нова ера на европейското висше образование като начин за насърчаване на мобилността и пригодността за заетост на гражданите. Според Сорбонската декларация от 1998 г. заетостта се счита за един от положителните резултати от определянето на съпоставими степени в европейската образователна зона. Темата за пригодността за заетост остана актуална в Болонския процес в продължение на няколко срещи на министрите (комюникета от срещите на министрите на образованието през 2001, 2007, 2009, 2012 и 2015 година).

Основната задача на Болонския процес е да се създаде единна и ефективна Европейска зона за висше образование чрез изпълнение на следните цели:

- Въвеждане на лесно разбираеми и сравними образователни степени;
- Въвеждане на образователна система с две основни образователни степени (бакалавър и магистър);
- Въвеждане на системата на учебните кредити (ECTS) като мерни единици на студентската заетост;
- Отстраняване на съществуващите препятствия пред свободното движение на студенти и преподаватели в европейската зона;
- Въвеждане на европейски измерения за качество;
- Въвеждане на европейски измерения във висшето образование.

След приемането на Болонската декларация европейските министри на образованието се срещат на всеки две години, за да продължат обсъждането и да прецизират нейните първоначални цели. В рамките на Болонския процес те подчертават важноста на пригодността за заетост на студентите и тяхната конкурентоспособност на пазара на труда (цитатите от комюникетата от срещите са дадени в кавички).

“... с цел повишаване на шансовете за намиране на работа в Европа и за повишаване на конкурентоспособността на европейското висше образование.” – (Среща на министрите през 1999 г.);

Министрите изразиха благодарност за разработването на учебни програми, които отговарят на критериите за академично качество по отношение на дългосрочната заетост, и призоваха за постоянна активна роля във висшите училища (Пражко комюнике, 2001 г.);

Необходимостта от осигуряване на значителен период на обучение в чужбина [...], така че студентите да могат да реализират пълния си потенциал за европейска идентичност, гражданство и пригодност за заетост (Берлинско комюнике, 2003 г.);

“Обръщаме се към университетите да осигурят такива програми за обучение в докторантура, които да гарантират интердисциплинарното обучение, придобиването на умения, които могат да се прехвърлят, като по този начин отговарят на изискванията на един по-широк пазар на труда“ (комюнике от Берген, 2005 г.);

На срещата в Лондон (Лондонско комюнике, 2007 г.) министрите изразиха загриженост относно пригодността за заетост като една от важните цели на Болонския процес: “Развивайки нашето богато и разнообразно европейско културно наследство, създаваме Европейско пространство за висше образование, основано на институционална автономия, академична свобода, и демократични принципи. Тези подходи ще улеснят мобилността, ще увеличат пригодността за заетост и ще засилят привлекателността и конкурентоспособността на Европа.”;

След като определиха пригодността за заетост като най-голямото предизвикателство пред висшите училища, министрите поискаха от СГПП (Секретариата на групата за проследяване на Болонския процес) да “обмислят по-подробно как да подобрят пригодността за заетост по отношение на всеки от тези цикли, както и в контекста на ученето през целия живот” (Лондонско комюнике, 2007 г.);

Групата за проследяване дефинира пригодността за заетост като “способността на отделните лица да постъпят на работа или да започнат работа като самонаети лица, да останат трудово заети и да останат активни участници на пазара на труда” (Пригодност за заетост, 2007-2009). Според този доклад групата за проследяване популяризира добрите практики в следните области:

- Участие на работодатели и други заинтересовани страни при изготвянето на учебните планове;
- Разкриване на кариерни услуги;

- Работни места в сектора на обществените услуги и кариерни структури, които са напълно съвместими с новата система на образователни степени;
- Разработване на иновативни учебни планове въз основа на резултати от научни изследвания;
- Популяризиране сред работодателите на предимствата на бакалавърската степен и свързаните с нея резултати от обучението;
- Признаване на образователните степени на общоевропейския пазар на труда.

На следващата среща от Болонския процес министрите посочиха, че пригодността за заетост дава възможност на всеки студент да се възползва напълно от динамичните пазари на труда.

"Нашата цел е повишаване на първоначалните квалификации, както и поддържане и обновяване на квалифицираната работна сила чрез тясно сътрудничество между правителствата, институциите за висше образование, социалните партньори и студентите." (комюнике от Льовен, 2009 г.).

В доклада се подчертава също така, че поради търсенето на пазара на труда висшите учебни заведения трябва да осигурят на студентите съвременни знания и професионални компетенции, от които те ще се нуждаят през целия си живот.

В комюникето от Букурещ (2012 г.) министрите разглеждат три основни цели: осигуряване на висококачествено образование за всички, повишаване на пригодността за заетост на завършилите по време на и след дипломирането им и повишаване на мобилността между отделните страни и висши училища. В същото време министрите се ангажират да повишат пригодността за заетост и личното и професионално развитие на завършилите през цялата им кариера.

През м. май 2015 г. министрите определиха пригодността за заетост като един от четирите приоритета за периода до 2018 г. (комюнике от Ереван, 2015 г.). Насърчаването на заетостта на завършилите през целия им трудов живот в бързо променящия се пазар на труда, характеризиращи се с развитие на технологиите, появата на нови професионални профили, както и увеличаването на възможностите за заетост и самонаемане се считат за основна цел на ЕПВО. Процесът трябва да гарантира че в края на всеки академичен цикъл възпитаниците ще притежават знания, подходящи за навлизане на пазара на труда, които да им позволят да развият нови умения, нужни за пригодността им към заетост през целия им професионален живот (комюнике от Ереван, 2015 г.).

В хода на Болонския процес квалификационните рамки бяха основният инструмент за подобряване на пригодността за заетост на завър-

шващите висше образование. Със създаването на рамкови степени, съпоставими в цяла Европа, работодателите могат да имат ясна представа за квалификацията на завършващите висше образование. Държавните администрации и висшите учебни заведения следва да популяризират тези рамки и начините, по които те могат да се ползват. Според Гара (Gara, 2013) в дългосрочен план разработените в хода на Болонския процес инструменти за прозрачност могат да се използват за гарантиране на резултатите от обучението, които студентите получават по време на следването си, и по този начин да бъде удостоверявана тяхната пригодност за заетост.

Националните квалификационни рамки улесняват развитието на професионалната квалификация във всички степени на висшето образование чрез създаване на единни критерии и стандарти. Повечето европейски студенти са на мнение, че е необходимо по-нататъшно прецизиране на стандартите както за резултатите от обучението на учениците, така и за методите и критериите за оценка, тъй като това може да е съществено за повишаване на пригодността за заетост на студентите и завършилите висшето си образование.

Резултати от Болонския процес в България

България беше сред първите 29 държави, които подписаха Съвместната декларация на европейските министри на образованието на 19 юни 1999 г. (Европейско пространство за висше образование (ЕПВО), 1999 г.). Предвидените в декларацията дейности ще имат значителен ефект върху системата на висшето образование във всяка от тези страни страна. България участва активно в Болонския процес, с цел да реформира системата на висшето образование в съответствие с най-новите европейски стандарти. Процесът на модернизация на висшето образование в България се състои от два етапа: интеграция в Европейското пространство за висше образование (Болонски процес) и интеграция в Европейското изследователско пространство. Според мрежата „Евридика“ (EURYDICE, 2016) основната цел на българската система за висше образование е да инвестира в обучението на специалисти с висока квалификация в своята област и да подпомага научните изследвания, науката и културата. Понастоящем в България има 51 висши училища, регистрирани съгласно Закона за висшето образование, които могат да се категоризират на държавни и частни училища, включително университети, специализирани висши училища и самостоятелни колежи. Има 37 държавни (25 университета, 11 специализирани висши училища и 1 самостоятелен колеж) и 14 частни висши училища (5 университета, 2 специализирани висши училища и 7 самостоятелни колежа).

Академичната учебна година се състои от два семестъра и обикновено е с продължителност 32 седмици. (Efficient Education Management Network for LLL in the Black Sea Basin, 2014).

Трябва да отбележим, че от срещата на министрите в Лондон през 2007 г. България отбеляза значителен напредък в следните области:

✓ **Мобилност** – Повишен капацитет за мобилност на българските висши училища, включително участие в програмата „Учене през целия живот“ (2007-2013) и осъществяване на академичен обмен с чуждестранни висши училища от страните – членки на ЕС и държави извън ЕС;

✓ **Социални измерения** – подкрепа на студенти от всички степени, включително докторанти;

✓ **Информационна осигуреност** – под ръководството на Министерството на образованието и науката е създадена информационна база данни с информация за редовните и прекъсналите студенти в отделните образователни степени. Освен това са създадени регистър на академичния състав във висшите училища, регистър на легализираните дипломи за висше образование, придобити в чужбина, и регистър на дипломите за висше образование, издадени от висшите училища в България.;

✓ **Пригодност за заетост** – подобрени са процедурите за валидиране на знания и умения, придобити чрез формално или неформално обучение;

В рамките на процеса на усъвършенстване на българската система за висше образование Националната агенция за оценяване и акредитация (НАОА) на България става пълноправен член на Европейската асоциация за осигуряване на качеството във висшето образование (*European Association for Quality Assurance in Higher Education - ENQA*).

Болонският процес в България се осъществява под прякото наблюдение и с подкрепата на Министерството на образованието и науката, което отговаря за внедряването на новите стандарти и насоки. Националното представителство на студентските съвети и най-вече Съветът на ректорите играят важна роля за постигането на целите на Болонския процес. Програмите за висше образование се акредитират с кредити съгласно Европейската система за кредитно натрупване и трансфер ECTS, която влезе в сила през учебната 2004/2005 година.

Разработваните от висшите училища учебни програми трябва да осигуряват на обучаемите 180 кредита за придобиване на степен „Професионален бакалавър“ с минимална продължителност на обучението 3 години. Целта на тази образователна степен е да предостави на студентите основни теоретични познания, умения и компетенции в областта на ИКТ, практически опит и достъп до магистърска програма в същото професионално направление, в което са завършили, с минимална про-

дължителност на обучението 2 години. За придобиване на бакалавърска степен студентите трябва да получат 240 кредита в рамките на 4 години. За да получат магистърска степен, студентите трябва да придобият минимум 300 кредита в курс на обучение с минимална продължителност 5 години. Професионалните бакалаври трябва да получат 120 кредита, а придобилите бакалавърска степен се нуждаят от най-малко 60 кредита за завършване на магистърска степен. Магистърската степен се определя като профилирано обучение и ориентирано към научни изследвания.

В рамките на Болонския процес обучението за бакалавърска степен се счита за първи цикъл, за магистърска степен – за втори цикъл, а докторантурата – за трети цикъл на процеса на висше образование. Докторските степени изискват най-малко 3 или 4 години обучение. Планът за обучение обикновено е индивидуален и предвижда защита на дипломна работа в края на учебния процес. Разработват се съвместни докторски програми, целящи да подобрят качеството на докторските степени. С цел да се подобри обучението в програмите за докторски степени, Министерството на образованието и науката насърчава висшите училища да си сътрудничат със сродни образователни институции за разработване на съвместни докторски програми. Липсата на единна информационна система, отразяваща кариерното развитие на висшистите с докторска степен, не ни позволи да анализираме тяхната пригодност за заетост и конкурентоспособност на пазара на труда.

Статистически тенденции относно младежката безработица в България

Въпреки че висшето образование в България отговаря на изискванията на европейските стандарти, младежката безработица продължава да бъде основният проблем в страната. Трябва да отбележим, че има значителни различия в начините, по които се изчисляват статистическите проценти. Според Братоева–Манолева (2008 г.) младежката безработица в повечето страни е поне два пъти по-висока от средната за съответната страна.

Според Националния статистически институт на Република България през 2017 г. икономически активното население на възраст между 15 и 64 години представлява 71.3% от общо 3277,5 хил. души в тази възрастова група. В сравнение с 2016 г. коефициентът на икономическа активност на тази група е нараснал с 2,6%.

Общият брой на заетите лица е 3 150,3 хил. души, което представлява 51.9% от населението на възраст над 15 години. Общият коефициентът на заетост е 66,9% – съответно 70,6% за мъжете и 63,1% за жените. Коефициентът на заетост на възрастовата група 20-64 години е

71,3%, или 3,6% по-висок от този през 2016 г. Коефициентът на заетост при хората на възраст 20-64 години е нараснал с 4,0% за мъжете и 3,3% за жените, достигайки съответно 75,3 % и 67,3%.

Коефициентът на заетост при хората на възраст 55-64-години е 58,2%. В сравнение с 2016 г. той се е увеличил средно с 3,7% - съответно с 4,2% при мъжете и с 3,3% при жените. Общият брой на безработните лица е 206,9 хил. души, от които 114,2 хил. мъже и 92,8 хил. жени. В сравнение с 2016 г. броят на безработните е намалял с 16,3%. Коефициентът на безработица е намалял с 1,4% в сравнение с 2016 г. и е достигнал 6,2%. За периода коефициентът на безработица намалява с 1,7% при мъжете и с 1,1% при жените и е съответно 6,4% и 5,9%.

Коефициентът на безработица при хората на възраст 15-24 години е 12,9%, а при възрастовата група 15-29 години е 9,9%. В сравнение с 2016 г. безработицата за тези възрастови групи намалява съответно с 4,3% и 2,3%.

През 2017 г. общият брой на трайно безработните лица е 113.8 хил. души, който представлява 55,0% от всички безработни лица. Коефициентът на трайна безработица е 3,4%, съответно 3,6% при мъжете и 3,2% при жените.

От общо 1 317,7 хиляди икономически неактивни лица на възраст между 15 и 64 години 569,8 хил. са мъже и 747,9 хиляди са жени, като относителният дял от населението в същата възрастова група е съответно 24,6% за мъжете и 32,9% за жените. Броят на обезкуражените лица на възраст между 15 и 64 години е 112.2 хил. души.

Относителният дял на ранно отпадналите от образование лица на възраст 18-24 години е 12,7%. Относителният дял на лицата на възраст между 30 и 34 г., които са завършили висше образование, е 32,8%.

Според Националния статистически институт на РБългария (2018) и EURES (2018), въпреки всички положителни тенденции в развитието на пазара на труда в България, има и предизвикателства. Някои от предизвикателствата през 2017 г. включват: голям дял на дългосрочно безработните (55,3% от заетите лица); разликите между търсенето и предлагането на пазара на труда по отношение на уменията, секторите и регионите, ограничено предлагане на качествено образование и социалните различия.

Таблица 1

Индикатори на пазара на труда с оглед на младежката заетост в България в периода 2016-2017 г.

(Национален статистически институт на Република България, 2018)

Индикатори	2016 г. (хил. д.)	2017 г. (хил. д.)	Промяна (2017 - 2016), %
Заети лица на възраст 15- 24 години	133,4	148,6	15,2
Заети лица на възраст 15-29 години	440,3	464,5	24,2
Коефициент на заетост (15-24 г.)	19,8	22,9	3,1
Коефициент на заетост (15-29 г.)	38,3	42,0	3,7
Безработни лица на възраст 15-24 години	27,7	22,1	-5,6
Безработни лица на възраст 15-29 години	61,4	51,0	-10,4

2. Методология на изследването

Целта на изследването е да се направи качествен анализ чрез дискусии в две фокусни групи. Методът на дискусии във фокусни групи беше избран, защото чрез него най-добре се събират качествени данни по конкретна тема (Dürrenberger et al., 1997). Следвайки препоръките на Крюгер (Krueger, 1994), дискусиата беше повторена в няколко различни групи за по-ясно очертаване на тенденциите и моделите от качественото изследване. Целта на проучването на фокус групите беше, ценностите и убежденията на хората да се изследват и опишат по-задълбочено, а не просто да бъдат обобщени статистически. С други думи да се изследва общественото мнение, а не да се направи статистика на взетите решения. Фокусната група е с отворен характер, което я прави подходяща за задълбочено проучване на общественото мнение. Тя разкрива какво всъщност мислят хората и ни помага да разберем проучваното явление по-задълбочено (Kroll et al., 2007). Членовете на групата се насърчават да дискутират различни идеи и по този начин изразяват мнения, които може да не бъдат изразени при индивидуални интервюта (Nagle, 2015). Основните доводи за използването на този метод на изследване е, че той

има групов характер, подходящ е за студенти и висшисти, които се затрудняват да формулират мнението си и нямат възможност да променят и интерпретират дадените отговори след края на дискусиата.

Мнението на студентите за предимствата, недостатъците и проблемите на Болонския процес, както и за проблемите и перспективите, свързани с безработицата, беше проучено чрез качествено изследване, проведено в Стопанска академия „Димитър А. Ценов“.

За целите на проучването бяха сформирани следните две фокусни групи:

Фокусна Група № 1:

Брой респонденти: 8-10

Възраст на респондентите: 20-24

Пол на респондентите: 50/50 Ж/М

Задължителни условия: завършена ОКС „бакалавър“; липса на субординация между отделните участници;

Тип на емпиричните данни: аудиозапис

Продължителност на интервюто: 1:30 часа (без прекъсване)

Фокусна Група № 2:

Брой респонденти: 8-10

Възраст на респондентите: 25-29

Пол на респондентите: 50/50 F/M

Задължителни условия: завършена ОКС „магистър“; липса на субординация между отделните участници;

Тип на емпиричните данни: аудиозапис;

Продължителност на интервюто: 1:30 часа (без прекъсване).

3. Анализ

Преходът от образование към заетост може да се опише като път с три основни отсечки: постъпване във висшето училище, формиране на подходящи умения и намиране на подходяща работа в съответното професионално направление. Проблемът е, че във всяка от тези отсечки има много препятствия. Въпросите към фокусните групи бяха формулирани в съответствие с тези препятствия.

Първата група въпроси изискваха формулиране на асоциации с ключови думи, които разкриват спонтанните чувства, мнения и мисли на участниците. Първият въпрос беше *“Каква асоциация предизвиква у Вас фразата “висше образование”?*

Респондентите асоциират „висше образование“ с фрази като „добре образован човек“; „успяла личност“; „удовлетворение от кариерата и работата “ и т.н.

За формулиране на контролния въпрос използвахме техниките на мисловното картиране (mind mapping), които поясняват връзката между планове и цели. Участниците бяха помолени да довършат изречението „Завършилите висше образование са ...“

Отговорите на участниците бяха: „по-умни по някакъв начин и способни да си намерят по-добра работа (невинаги)“; „с по-обеещаващо бъдеще“; „с по-високо положение в обществения живот“; „с по-високи заплати от останалите“.

Във фокус групите бяха включени участници от различни факултети – „Мениджмънт и маркетинг“, „Индустиален и търговски бизнес“, „Счетоводна отчетност“ и „Финанси“. По-голямата част от магистрите бяха от специалностите „Икономика на туризма“, „Мениджмънт“ и „Международни икономически отношения“. Въз основа на опита, придобит по време на своето обучение, респондентите посочват, че са подобрили комуникативните си умения, уменията за работа в екип и лидерските си качества: „нестандартно мислене“, „умения за мозъчна атака и решаване на проблеми“.

Като обобщение на фокус интервюто може да се посочи самооценката на повечето от участниците в него, че обучителният процес им е помогнал да преодолеят притеснението си да комуникират с аудитория.

На въпроса към респондентите относно степента на удовлетвореност на работодателите от техните умения, доминиращата част от отговорите бяха положителни. На финалния въпрос на дискусиата: „Кои според Вас са основните трудности за хората с висше образование във връзка с безработицата?“, те дадоха следните отговори:

“Компаниите търсят млади хора с опит и практически умения”.

“Завършващите нямат достатъчно опит и вероятно могат да работят в сектора на услугите, но ако се стремят към ръководна длъжност на средно или по-високо ниво, им е много трудно да си намерят подходяща работа”.

“Няма достатъчно свободни работни места, тъй като прекалено много хора учат икономика вместо нещо друго”.

На въпрос „Мислите ли, че дипломата е достатъчно основание за работодателя да ви наеме на работа?“, респондентите отговориха:

“Да, достатъчно основание е, но днес работодателите търсят не само хора със съответната диплома, а и с повече умения”.

Отговорите на респондентите потвърждават първоначалната теза, че уменията, които студентите придобиват във висшите училища, вече

не са достатъчни за пазара на труда. По същество несъответствието на търсенето и предлагането може да се тълкува като несъответствие между придобитите умения и изискванията за заемане на работното място. Това поставя под въпрос качеството на учебните програми и учебниците, по които студентите се обучават в продължение на 3-4 години в университета. Попитахме завършилите: *“Имаше ли нещо, свързано с професионалното Ви направление, което сте искали да изучавате и което висшето учебно заведение не е било в състояние да Ви предложи?”* Повечето от отговорите са отрицателни или нямат отношение към конкретни дисциплини.

“Имаше неща, които исках да уча, като например езици, но които не са пряко свързани с икономиката”.

“Не помня да е имало нещо такова”.

Въпреки това на въпроса: *“Според Вас има ли нужда учебните материали, учебниците или учебните програми да бъдат осъвременени?”*, респондентите отговориха:

“Да, определено трябва да се осъвременят, а някои от тях и да се сменят с други”.

“Имат нужда от осъвременяване, защото изучаваме едни и същи неща вече сто години”.

“Имахме късмета да учим по нови учебници”.

“Някои от учебниците, по които учихме, бяха на по 15 и повече години”.

Това показва, че учебните програми трябва да са динамични и непрекъснато да се модифицират, за да предоставят на студентите най-съвременни знания и технологии. В момента се извършват много промени, които ще стимулират модернизацията на учебните програми във висшето образование, а учебните планове трябва да подлежат на първоначално и последващо периодично оценяване. Респондентите са на мнение, че въпреки че са получили всички необходими знания и учебни материали, част от тези материали са морално остарели и не отговарят на съвременните нужди. В този случай точността и надеждността на учебната програма могат да се гарантират с официални периодични прегледи.

В края на дискусиата попитахме студентите: *„От кого и какво според Вас трябва да се предприеме, за да се намали броят на безработните висшисти?“*

Отговорите бяха, както следва:

„Мисля, че държавата трябва да осигурява стаж на завършилите студенти веднага след дипломирането им и че това ще им даде

предимство и те ще знаят какво да правят във фирмите, които ги наемат на работа след това”.

“Живеем в ерата на технологичната революция, така че правителството може да създаде платформи за новосъздадени фирми със специални условия за завършващите студенти, за да стимулира пригодността им за заетост”

“Аз лично мисля, че имаме нужда от повече практически умения в процеса на обучение”. “Университетите трябва да насърчават студентите да работят почасово, защото не можем да научим всичко тук”.

“Студентите също трябва да повишат осведомеността си и да развиват основните умения, от които се нуждаят и изискват конкретни компании”.

Мненията на респондентите относно начините за решаване на проблемите се различават, тъй като темата е доста сложна. Въпросът е доста многостранен и всички заинтересовани страни във висшето образование трябва да участват в решаването му.

От анализа на емпиричните данни мненията на висшистите с бакалавърска и магистърска степен могат да се обобщят, както следва.

Бакалаврите имат основни умения за придобиване на знания в съответната научна област. Те притежават необходимите компетенции за събиране и интерпретиране на данни, за анализ и вземане на решения по релевантни въпроси от социален, научен или етичен характер. Според тях обаче тези умения не са достатъчни за първоначално наемане по специалността и затова се налага след завършване на образованието си да работят в други области, най-често в сектора на услугите, в търговията и т. н. Основното предизвикателство пред бакалаврите е опасността от професионално развитие в област, различна от специалността им.

Магистрите притежават умения за решаване на проблеми по специалността си в динамична среда. Имат знания, които им дават възможност за иновации и научна работа в съответното професионално направление. Завършилите магистърска степен притежават задълбочени познания и могат да се справят с комплексни проблеми и преценки. От гледна точка на заетостта може да се каже, че голяма част от завършващите си намират работа по специалността в частния сектор, но в повечето случаи започват от най-ниското ниво на кариерното израстване. На тези длъжности заплащането обикновено е доста ниско, което се счита за основен проблем на завършилите магистърски програми. Въпреки че студентите не очакват да си намерят лесно работа след завършване на университета, за тях подготовката за конкретна професия или кариера е най-важната причина за постъпване в университета и затова удовлетвореността им по отношение на заплатата е много ниска. Това показва, че очакванията на

обучаемите доста пъти се разминават с реалността и водят до разочарование.

4. Препоръки

Резултатите показват, че причината за проблема трябва да бъде дискутирана съвместно от законодателните органи, ръководствата на висшите училища и заинтересованите страни от частния сектор.

Препоръки към висшите училища:

– Най-важната препоръка е да се увеличат часовете за практики и стажове при разработване и актуализиране на учебните планове. Учебните планове и стажантските програми трябва да се разработват в тясно сътрудничество с работодателите и останалите образователни институции. Трябва да се укрепят връзките със заинтересованите страни от индустрията и да се осигури по-активното им участие в оценката на учебните планове и програми и разработването на нови планове;

– Университетите и по-специално факултетите по икономика и бизнес трябва да насърчават предприемачеството. Икономическият растеж и работните места в Европа зависят от подкрепата на предприятията. Предприемачеството създава нови компании, отваря нови пазари и се счита за най-важния източник на заетост. В тази връзка образователните институции трябва да насърчават студентите да използват придобитите знания и умения за създаване и развитие на малки и средни предприятия. България може да се възползва както от възможностите за финансиране на МСП от европейските фондове, така и от схеми за осигуряване на работа по специалността на завършващите висшето си образование.

– Една от добрите практики в България е съществуването на центрове за кариерно развитие в университетите. В тези специализирани отдели екипи от професионалисти помагат на завършващите студенти да си намерят работа по специалността, като им осигуряват адекватна информация, ресурси, идеи и контакти. Днес все повече работодатели и завършили търсят решения за кариерно развитие, които се основават на обективна оценка, поради което е препоръчително, тази международно призната практика да се прилага по-масово.

Взаимоотношенията между висшите училища и работодателите, и особено тези от частния сектор, са сложни. Работодателите често изразяват загриженост относно качеството на завършилите висшисти. От друга страна, висшите училища осъзнават, че бизнесът не цени напълно придобитите от висшистите качества и умения. Това противоречие не може

да бъде елиминирано напълно, но би могло да се постигне консенсусно решение при изпълнение на следните препоръки:

- Младежката безработица може да бъде намалена, ако частният сектор участва по-активно в разработването на учебните планове на висшите училища. Тона е една от основните идеи на Болонския процес, която горещо се препоръчва от централите по качеството. Освен това бизнесът трябва да предостави хонорувани преподаватели, които да изнасят лекции в области като технически науки, икономика, финанси и т.н.

- Частният сектор може и трябва да съдейства на висшите училища да направят преподаваните курсове и научните изследвания по-подходящи за специфичните регионални нужди.

- Бизнесът трябва да финансира иновативните идеи. Икономическият растеж се създава от амбициозни дипломирани предприемачи, които откриват и реализират обещаващи бизнес възможности. Техните компании растат бързо и по този начин увеличават заетостта, а инвеститорите получават високи дивиденди, което прави процеса взаимноизгоден.

Ролята на законодателната власт в този процес е съществена. Ще се спрем само на някои аспекти:

- Министерството на образованието и науката и висшите училища трябва да продължат да подкрепят европейското измерение на академичното сътрудничество, като предоставят подкрепа за сътрудничество между институциите, мобилност на студенти, съвместни програми за обучение, практики и стажове.

- Освен това, за да се възползват най-пълноценно от международното академично сътрудничество, университетите и висшите училища трябва да засилят чуждоезиковото обучение, да синхронизират академичните квалификации и специализации с тези на останалите висши училища в Европа, да подобрят пригодността за заетост на обучаемите и да популяризират програмите за обмен на студенти и преподаватели с национални и чуждестранни университети и да улеснят достъпа до програмите за мобилност.

- Правителството трябва да насърчава сътрудничеството с бизнеса и да създава консултативни съвети, включващи местни власти, висши училища и фирми. В момента на заетостта в частния сектор и обучението на предприемачите се обръща твърде малко внимание. Според нас националните компании и малките и средните предприятия (МСП) трябва да се подкрепят и насърчават да създават добре платени работни места за висшисти и други квалифицирани работници.

- Не на последно място по важност е разминаването между статистическата информация от Националния статистически институт на

РБългария и други международни статистически организации, като например Евростат. Ето защо считаме, че Националният статистически институт на РБългария и статистическите отдели в Министерството на образованието и науката трябва да създадат единна информационна система за образованието и пазара на труда, която да предоставя надеждни и обективни статистически данни.

Заклучение

От проведеното изследването може да се заключи, че в контекста на Болонския процес пригодността за заетост е свързана с повишаването на шансовете на завършилите да получат работа в избраната от тях област, което означава, че те трябва да притежават знанията и уменията за стартиране на собствен бизнес и/или професионална реализация по специалността си.

Висшистите притежават необходимите теоретични знания по съответната специалност и могат да ги прилагат за вземане на професионални решения, но не им достигат практически умения. Въз основа на качествено проучване препоръчваме да се увеличи делът на практиките и стажовете в рамките на теоретичното обучение. Това може да се постигне чрез създаване на центрове за кариерно развитие в университетите, които да информират студентите за свободни работни места по специалността и да ги запознават с успешни стратегии за кариерно развитие. Висшите училища трябва да съобразят методите на обучение и учебните планове и програми с търсенето на пазара на труда и изискванията на работодателите. Трябва да се отбележи, че сътрудничеството между всички заинтересовани от висшето образование страни е от решаващо значение. Това сътрудничество се изразява в съвместно разработване и изпълнение на програми за висше образование, стажове и други дейности, целящи да повишат младежката заетост.

Пригодността за заетост на младите хора е проблем, който не може да бъде разрешен с еднократно усилие, а изисква постоянно подобряване и адаптиране към нуждите на обществото.

От друга страна, целта на висшите училища е да осигуряват пригодност за заетост, а не да служат като бюра по труда. При вземане на решения винаги трябва да се прави разлика между „пригодност за заетост“ (т.е. способност за започване на работа и кариерно развитие) и „заетост“ (т.е. реалното започване на работа). Висшето образование трябва по-скоро да се съобразява с потребностите на обществото като цяло и да взема предвид сложността и разнообразието на учебните програми, дисциплини и професии, с цел да повиши пригодността за заетост на висшистите.

Цитирана и използвана литература

- Bergen Communiqué. (2005). *The European Higher Education Area – Achieving the Goals*. Bergen: European Higher Education Area. Retrieved 4 15, 2018, from https://media.ehea.info/file/2005_Bergen/52/0/2005_Bergen_Communique_english_580520.pdf.
- Berlin Communiqué. (2003). *Realising the European Higher Education Area*. Berlin: European Higher Education Area. Retrieved 4 15, 2018, from https://media.ehea.info/file/2003_Berlin/28/4/2003_Berlin_Communique_English_577284.pdf.
- Bratoeva-Manoleva, S. H. (2008). *Bulgarian labor market in the context of European Union Membership*. Retrieved 4 14, 2018, from https://ejournal.vfu.bg/en/pdfs/Silviya_Bratoeva_BULGARIAN_LABOR_MARKET.pdf.
- Bucharest Communiqué. (2012). *Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area*. Bucharest: European Higher Education Area. Retrieved 4 20, 2018, from https://media.ehea.info/file/2012_Bucharest/67/3/Bucharest_Communique_2012_610673.pdf.
- Dürrenberger, G. B. J. (1997). focus Groups in Integrated Assessment. A Manual for a Participatory Tool. *ULYSSES Working Paper. ULYSSES WP-97-2*.
- Efficient Education Management Network for LLL in the Black Sea Basin. (2014). *The Bologna Process in Bulgaria, Romania, Moldova, Georgia, Ukraine and Turkey*. Varna: Common Borders. Commin Solutions. Retrieved 4 14, 2018, from http://elearning.manage-edu.net/resources/27/doc_1415008545.pdf.
- EHEA. (1991). *European Higher Education Area*. Retrieved 4 14, 2018, from Bologna Process: <http://www.ehea.info/cid100210/ministerial-conference-bologna-1999.html>.
- Employability. (2007-2009). *Work Programme of the Bologna Follow-up Group*. Leuven/Louvain: European Higher Education Area. Retrieved 4 13, 2018, from https://media.ehea.info/file/2009_Leuven_Louvain-la-Neuve/91/5/2009_employability_WG_report_594915.pdf.
- EURES. (2018). *European Commission*. Retrieved 4 14, 2018, from The European Job Mobility Portal-Labor Market Information Bulgaria: <https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=9366&countryId=BG&acro=lmi&lang=en®ionId=BG0&nuts2Code=%20&nuts3Code=®ionName=National%20Level>.
- EURYDICE. (2016). *European Commission*. Retrieved 4 14, 2018, from Bulgaria-Higher Education: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/higher-education-12_en.

- Garra, J. P. (2013). *The Impact of Bologna Process in the Portuguese labour Market*. Retrieved 4 14, 2018, from <http://leed2015.tecnico.ulisboa.pt/program/pdfs/Garra.pdf>.
- Krueger, R. A. (1994). *A Practival Guide for Applied Research*. Sage Publications, Thousand Oaks, USA.
- Leuven Communiqué. (2009). *The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade*. Leuven: The European Higher Education Area. Retrieved 4 20, 2018, from https://media.ehea.info/file/2009_Leuven_Louvain-la-Neuve/06/1/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009_595061.pdf.
- London Communiqué. (2007). *Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world*. London: European Higher Education Area. Retrieved 4 16, 2018, from https://media.ehea.info/file/2007_London/69/7/2007_London_Communique_English_588697.pdf.
- Ministerial Conference. (1998). *Sorbonne Declaration*. Paris, France: European Higher Education Area. Retrieved 4 24, 2018, from <http://www.ehea.info/cid100203/sorbonne-declaration-1998.html>.
- Ministerial Conference. (1999). *Ministerial Conference Bologna*. Bologna, Italy: European Higher Education Area. Retrieved 4 24, 2018, from <http://www.ehea.info/cid100210/ministerial-conference-bologna-1999.html>.
- Nagle, B. W. N. (2015). *Methodology Brief: Introduction to Focus group*. Retrieved from <http://www.mmgconnect.com/projects/userfiles/file/-focusgroupbrief.pdf>
- National Statistical Institute-Republic of Bulgaria. (2018). *Labour Force Survey 2017, Main Results*. Republic of Bulgaria . Retrieved 4 14, 2018, from <http://www.nsi.bg/en/content/6316/labour-market>.
- Orindaru, A. (2015). Changing Perspectives on Students in Higher Education. . *22nd International Economic ConferenIESC 2015 "Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies"*, pp. P 682-691 .
- Prague Communiqué. (2001). *Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague*. Prague: European Higher Education Area. Retrieved 4 16, 2018, from https://media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf.
- Ramsden, P. (2008). *The future of higher education teaching and the student experience*. London: Report for the National Union of Students.
- Yerevan Communiqué. (2015). *EHEA Ministerial Conference*. Yerevan: European Higher Educaiton Area. Retrieved 4 12, 2018, from https://media.ehea.info/file/2015_Yerevan/70/7/YerevanCommuniqueFinal_613707.pdf.

НАРОДНОСТОПАНСКИ АРХИВ

ГОДИНА LXXI, КНИГА 2 – 2018

СЪДЪРЖАНИЕ

Вера Пиримова, Петър Пешев

Сравнителни предимства и конкурентоспособност
на българския износ / 3

Петя Василева

Актуални предизвикателства пред офшорния бизнес / 34

Корнелия Филипова

Обезщетенията за безработица в България и техният потенциал за
превенция на бедността / 46

Кристи Маринова

Банкова несъстоятелност – регулаторни предизвикателства и емпирични
свидетелства / 63

Тамари Поладашвил

Болонският процес и пригодността за заетост от гледна точка на
студентите (по примера на България) / 75

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
Проф. д-р Георги Иванов – зам. главен редактор
Проф. д-р Йордан Василев
Доц. д-р Искра Пантелеева
Доц. д-р Стоян Проданов
Доц. д-р Пламен Йорданов
Доц. д-р Румен Лазаров
Доц. д-р Венцислав Василев
Доц. д-р Анатолий Асенов
Доц. д-р Пресияна Ненкова

МЕЖДУНАРОДЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р ик.н. Михаил А. Ескиндаров – Ректор на Финансовия университет при Правителството на Руската федерация – федерална държавна образователна институция за професионално образование, Доктор Хонорис Кауза на СА „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. Лестър Лойд-Ризън – Директор на Центъра по международен бизнес към Международното бизнес училище Ашкрофт, Кембридж, Великобритания
Проф. Кен О’Нийл – Ръководител на катедра по предприемачество и развитие на малкия бизнес към Департамента по маркетинг, предприемачество и стратегии на Университет Ълстер, Северна Ирландия
Проф. Ричард Торп – Бизнес школа на Университета Лийдс, професор по развитие на управлението, зам.-директор на Киурт институт, Лийдс, Великобритания
Проф. д-р ик.н. Андрей Крисоватий – Тернополски национален икономически университет, Доктор Хонорис Кауза на СА „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р ик.н. Григоре Белостечник – Ректор на Молдовската академия за икономически изследвания, Доктор Хонорис Кауза на СА „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р ик.н. Йон Кукуй – Президент на Сената на Университета Валахия – гр. Търговище, Румъния, Доктор Хонорис Кауза на СА „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р ик.н. Михаил Ив. Зверяков – Ректор на Одеския държавен икономически университет, Доктор Хонорис Кауза на СА „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р ик.н. Олена Непочатенко – Ректор на Умански национален аграрен университет (Украйна)
Проф. д-р ик.н. Дмитрий Лукьяненко – Първи зам.-ректор по научно-педагогическа и научна работа, Киевски национален икономически университет „Вадим Гетман” (Украйна)

Екип за техническо обслужване:

Анка Танева – стилев редактор
Ст. преп. Елка Узунова – координатор и ръководител на екипа
Ст. преп. Даниела Стоилова – превод на английски език
Ст. преп. Румяна Денева – превод на английски език
Ст. преп. Маргарита Михайлова – превод на английски език
Ст. преп. Иванка Борисова – превод на английски език
Ст. преп. Венцислав Диков – стилев редактор на английски език

Адрес на редакцията:

5250 Свищов, ул. „Ем. Чакъров” 2

Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор

☎ (+359) 889 882 298

Деяна Веселинова – технически секретар

☎ (+359) 631 66 309, e-mail: nsarhiv@uni-svishtov.bg

Албена Александрова – компютърен дизайн на българския език на списанието

Благовеста Борисова – компютърен дизайн на английския език на списанието

☎ (+359) 882 552 516, e-mail: a.aleksandrova@uni-svishtov.bg, b.borisova@uni-svishtov.bg

© Академично издателство „Ценов” – Свищов

© Стопанска академия „Димитър А. Ценов” – Свищов

ISSN 0323-9004

Народно стопански архив

Свищов, година LXXI, книга 2 - 2018

**Сравнителни предимства
и конкурентоспособност на българския износ**

**Актуални предизвикателства пред офшорния
бизнес**

**Обезщетенията за безработица в България
и техният потенциал за превенция на бедността**

**Банкова несъстоятелност – регулаторни
предизвикателства и емпирични свидетелства**

**Болонският процес и пригодността за заетост
от гледна точка на студентите (по примера
на България)**

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“

СВИЩОВ

Изисквания при депозиране на статии за сп. „Народностопански архив“

1. Обем: статии от 12 до 25 страници;

2. Депозиране на материалите: на хартиен носител и в електронен вид като приложен файл на E-mail: NSArhiv@uni-svishtov.bg

3. Технически изисквания:

- изпълнение Word 2003 (минимум);
- размер на страницата – А4, 29-31 реда и 60-65 знака на ред;
- разстояние между редовете 1,5 lines (At least 22 pt);
- шрифт – Times New Roman 14 pt;
- полета – Top - 2.54 cm; Bottom - 2.54 cm; Left - 3.17 cm; Right - 3.17 cm;
- номерация на страницата – долу вдясно;
- текст под линия – размер 10 pt;
- графики и фигури – Word 2003 или Power Point.

4. Оформление:

- наименование на статията, име на автора, академична длъжност, научна степен – шрифт Times New Roman, 14 pt, с големи букви Bold – центрирано;

- наименование и адрес на местоработата; телефони за контакти и E-mail;

- резюме на български език в обем до 15 реда; ключови думи – от 3 до 5;

- **JEL** класификация на публикациите с икономически характер (<http://ideas.repec.org/j/index.html>);

- основен текст (изложение);

- таблиците, графиките и фигурите се вграждат софтуерно в текста (да позволяват езикова корекция и превод на английски). Цифрите и текстът вътре в тях се изписват с шрифт Times New Roman 12 pt;

- формулите се създават с Equation Editor;

5. Правилата за цитиране под линия: При цитиране да се спазват изискванията на **БДС 17377-96 Библиографско цитиране**, поместени тук: <http://www.uni-svishtov.bg/dialog/Bibl.%20Citirane.pdf>.

Всеки автор носи отговорност за отстояваните идеи, съдържанието и техническото оформление на своя текст.

6. Ръкописите на нехабилитирани преподаватели се придружават от препис на протокол от катедрата, обсъдила и предложила научната разработка за публикуване.

Авторите на публикуваните материали на страниците на списание „Народностопански архив“ носят отговорност за тяхната автентичност.

От Редакционния съвет